

ZİGANA DAĞINDAKİ PORTAKAL AĞACI: RECEP PEKER VE KEMALİZM¹

THE ORANGE TREE AT THE MOUNTAIN ZIGANA: RECEP PEKER AND KEMALISM

Burak ÖZÇETİN

ÖZET

Bu makale Kemalizmin en önemli ideologlarından ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi ve erken cumhuriyet hükümetlerinde önemli makamlar işgal etmiş olan Recep Peker'in siyasal görüşlerini tartışmaktadır. Birçok değerlendirme Recep Peker'i parti içerisinde, otoriter siyaset önerileri mutedil kadrolar tarafından engellenen aşırı bir figür olarak ele alır. Bu makale, aksine, Recep Peker ve onun solidarist-korporatist çerçevesinin Kemalist ideolojinin oluşmasında önemli bir rol oynadığını iddia etmektedir. Peker ve Kemalizmin halkçılık anlayışı ve iki rakip ideolojiye – liberalizm ve sosyalizm – yaklaşımları tartışmanın merkezinde yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Recep Peker, Kemalizm, korporatizm, halkçılık, Cumhuriyet Halk Partisi*

ABSTRACT

The article discusses the political views of one of the most important ideologues of Kemalism, Recep Peker, who has also occupied key positions in the Republican People's Party and governments of the early republican years. Many accounts assessed Peker as an extremist figure within the party, whose authoritarian policy propositions were ruled out by moderate cadres. This article, on the contrary, maintains that Recep Peker and his solidarist-corporatist outlook played a crucial role in the making of Kemalist ideology. Peker's and Kemalism's understanding of halkçılık (populism) and approach towards two competing ideologies –liberalism and socialism– will be at the center of the discussion.

Key Words: *Recep Peker, Kemalism, corporatism, populism, Republican People's Party*

Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse bir fayda verir, kök tutar. *Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez.* (abc) Biz filan millet ve yahud filan yerde böyle yapmışlar, biz de aynı tatbik edelim, diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan ulus işine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklid ve dış görüşle beğendirme yerine hayata uygun yolları doğru buluruz.

Recep Peker (1935: 23)

¹ Son derece ayrıntılı ve yapıcı eleştirileri için bu yazının hakemlerine içtenlikle teşekkür ederim.

1. Recep Peker ve Kemalizm; Kemalizm ve Recep Peker

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından yeni Türk devletinin kuruluşunda, tek-parti döneminde ve sonraki çok partili sisteme geçiş yıllarında (1945/46-1950) düşünceleri ve icraatlarıyla Türk siyasal yaşamında muazzam öneme sahip bir figürü incelerken çok önemli bir soruyla karşı karşıya kalırız: soru, kişinin yazdıkları, söyledikleri ve yaptıkları ile dönemin resmi-ideolojik çerçevesi arasındaki mesafe ile ilgilidir. Hele inceleyeceğimiz kişi Recep Peker gibi Kemalizm'in ve tek-parti yönetiminin ideolojik arka planını oluşturma çabasına girişmiş ve bu yolda tek-parti yönetiminin en üst kademelerinde uzun yıllar boyunca kilit bir rol oynamış olan biriye bu soru daha da önemli hale gelir.²

Genel geçer yakın tarih anlatısında Peker'in çok da olumlu bir figür olarak ele alındığı söylenemez. Bu anlatıda Peker bir marjinaldir; uçlarda

² Recep Peker 1889'da İstanbul'da doğmuştur. Orta öğrenimini Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesi İdadisinde yaptıktan sonra 1907 yılında Harbiye Mektebini bitirdi. 1911-1912 yıllarında Yemen, Trablusgarp; 1912-1913 yıllarında da Balkan Savaşlarına katıldı. Birinci Dünya Savaşında Rumeli ve Kafkas Cephelelerinde görev aldı. 1919'da Erkân-ı Harbiye Mektebini bitirdi. Kurtuluş Savaşına katılmak üzere 1920'de Anadolu'ya geçti. Binbaşı rütbesi ile 20'nci Kolorduda görevlendirildi. 23 Nisan 1920'de TBMM Katib-i Umumisi seçildi. 1923'te Kütahya Milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Aynı yıl Halk Fırkası (Adı 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirildi.) Genel Sekreterliğine getirildi. Bir süre Hakimiyeti Milliye gazetesinin başyazarlığını yaptı. 22 Kasım 1924'te kurulan Okyar Hükümetinde Dahiliye Vekilliğine getirildi. III. ve IV. İnönü Hükümetlerinde Müdafai Milliye Vekilliği, 15-10-1928 ile 27-09-1930 tarihleri arasında Nafia Vekilliği (Bayındırlık Bakanlığı) yaptı. 1927'de ikinci kez Cumhuriyet Halk Fırkası (Adı 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirildi.) Genel Sekreterliğine seçildi. 1928'de **Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu Başkan Vekilliği**'ne getirildi. Mayıs 1931'de toplanan CHF'nin üçüncü Kurultayı'nda genel sekreterliğe yeniden seçildi. **Böylece Genel Başkanlık Kurulu**'nun Atatürk ve İnönü ile birlikte üçüncü adamı oldu. Bu görevi sırasında tek parti yönetiminin güçlenmesinde önemli rol oynadı. Mayıs 1935'deki IV. Kurultaydan önce Avrupa'da, özellikle İtalya ve Almanya'da uzun bir inceleme gezisine çıkan Peker ülkeye gözlemlerinden yola çıkarak hazırladığı yeni tüzük ve program tasarısı ile döndü. Bu tasarıda parti-devlet özdeşliğini savunmaktaydı. "Tasarının onaylanmasını Atatürk engelse de, savunduğu birçok unsur program ve tüzüğe girdi." Kurultay'da tekrar genel sekreterliğe seçildi; fakat parti içerisindeki yükselişini "aşırı" bulan Atatürk tarafından 1936'da bu görevinden alındı. (Yıldız 2001: 199) 17 Ağustos 1942'de I. Saraçoğlu Hükümetinde **Dahiliye Vekili** oldu. II. Saraçoğlu Hükümetinde de bu görevini korudu. 07 Ağustos 1946'da çok partili dönemin ilk hükümetini kurdu. 10 Eylül 1947 tarihinde I. Saka Hükümetinin kurulmasıyla **Başbakanlık** görevi sona erdi. Çok partili dönemde de CHP içerisinde tek-parti zihniyetinin yılmaz savunucusu olan Recep Peker, parti içi mücadeleden mağlup ayrılarak 1 Nisan 1950'de İstanbul'da öldü (Yıldız 2001; Tunçay 1999; www.biyografi.net).

gezen, her zaman olur olmadık, sert politikaları savunan ama görüşleri Kemalist kadrolarca ve özellikle de Atatürk tarafından kabul edilmeyen, çoğu kez yumuşatılan, törpülenen bir tek-parti figürüdür. Kemalizm'in anti-demokratik yönelimlerinin faturası çoğunlukla Peker'e kesilmiştir. Atatürk'ün ve sonraki yıllarda İsmet İnönü'nün demokratik ideale ve çok partili siyasal sistemin erdemlerine duyduğu inancın karşısına Peker'in faşizm ve nasyonal sosyalizmden esinlenen siyasal ve teorik refleksleri yerleştirilir. Aksi yönde bir sav ise bizzat Kemalizm'in sosyalizm, liberalizm ve demokrasi ile ilişkisinin son derece sorunlu olduğu iddiası ile buluşacaktır. Bu yazının amacı genel geçer Recep Peker anlatısının Peker'e yaptığı haksızlığı az da olsa telafi etmek; Peker'i Kemalizm'in içinde konumlandırmak ve onu Kemalizm içinden okumaya çalışmaktır. Bu türden bir çaba Kemalizmin toplum ve birey algısını daha sağlıklı ele almamıza yardımcı olacaktır.

Elinizdeki çalışmada bir yandan Recep Peker'in toplumsal, siyasal ve ekonomik tahayyülünü çözümlerken, diğer yandan da bu düşünsel çerçevenin bir ideoloji olarak Kemalizmin kuruluşundaki rolünü irdeleyeceğim. Kemalizm tahlillerinde öne çıkan bir nokta, Kemalizm'in bir ideoloji olmaktan çok pragmatik yanı ağır basan bir eylem planı olduğu, tam da bu yüzden bir dünya görüşünü yansıtmaktan çok belirli ilkeler eşliğinde konjonktüre verilen tepkiler bütünü olduğu iddiasıdır. Oysa Kemalizm bir ideolojidir; eyleme yol gösteren bir rehber olmanın ötesinde, dünyayı, toplumsal ve siyasal yaşamı belirli bir dünya görüşü çerçevesinde algılar ve anlamlandırır (Demirel, 1985: 767). 10 Mayıs 1931 tarihli Üçüncü Büyük Kongre'de belirtildiği gibi, Kemalizmin temel ilkeleri “yalnız birkaç sene için değil, istikbale de şamil olan tasavvurlar[ın] ana hatları” olarak tanımlanmıştır (aktaran, Köker, 1995: 134). Tek-parti dönemi boyunca kurulan siyasal sistem, tutarlı³ bir dünya görüşünün eseridir.

Recep Peker tek-parti yönetimi altında geçen 23 yıllık dönemin ve çok-partili hayata geçiş yıllarının en fazla tartışılan isimlerinden biridir. Peker'in siyasal tutumu ve Kemalist ideolojiye kuramsal bir arka plan oluşturmak için giriştiği çaba birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Çoğu kez Recep Peker'in 1930'lu yıllarda Avrupa'da şiddetli bir şekilde esen korporatist rüzgâra kapıldığı ve bu yöndeki aşırı eğilimleri sebebiyle partinin kilit noktalarından uzaklaştırılmak istendiği söylenmiştir. Örneğin William Hale (1980: 104), Peker'in Faşist İtalya ziyareti sonrası partiye sunduğu rapora Atatürk'ün “bunları ancak ben öldükten sonra hayata geçirirsiniz” diyerek tepki göstermesini örnek göstererek Recep Peker'i Kemalist yönetici

³ Başka bir deyişle, herhangi bir ideolojiden beklenebilecek derece bir tutarlılığa sahiptir; çünkü bir hareketin dönemlere göre değişen ya da belirli bir dönem içerisinde birbirleri ile çelişkili görünen öğeleri ve saikleri o hareketin bir ideoloji olarak adlandırılmasını engellemez. Çelişkilerden ve içsel gerilimlerden muaf bir ideolojiden bahsedip bahsedemeyeceğimiz ise ayrı bir tartışma konusudur.

kadronun çerperinde radikal bir figür olarak imler. Gül (1998: 13) de “Recep Bey’in partiyi örgütsel ve ideolojik bakımdan güçlendirmeye çalışması”nın partililer ve Atatürk tarafından radikallerin faşizme duydukları hayranlık olarak yorumlandığını ve Atatürk’ün bu yüzden Recep Bey’i istifaya zorladığını belirtir. Oysa Recep Peker bırakın marjinal bir figür olmayı, “Ebedi şef” dönemi (1923-1938) C.H.P.’sinin en yetkili organı olan Genel Başkanlık Kurulu’nun üçüncü üyesi olarak partinin en yetkili ağızlarından biridir (Parla, 1992: 150).

Kemalizm’in ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1930’lu yıllarda otoriter yönelimlere girmesi ya konjonktürle ilgili sebeplerle ya da parti içerisinde başını Recep Peker’in çektiği “müfritler”e referansla açıklanmaya çalışılır. Bu anlayışla, 1930’lu yıllardaki parti faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ardındaki doktrin özellikle iki savaş arası dönemde temelde dünya çapında yaşanan ekonomik ve siyasi krize gösterilen zorunlu bir tepki olarak ele alınır. Olaya bu açıdan yaklaşıldığında Kemalizm’in taşıdığı otoriter nitelik sadece belirli bir döneme ve o döneme verilen tepkilere verilen reaksiyonlara indirgenir. Örneğin, Jön Türkler ve 1908 Anayasası’na ilham kaynağı olan Fransız Devrimi’nin liberal ve bireyci fikriyatının Kemalistlerce de sahiplenildiğini iddia eden Karpat’a göre, “hükümet, birey hak ve özgürlükleri üzerindeki tahditlerin geçici nitelikte olduğunu farkında[dır] . . . bu kısıtlamaların temel gerekçesi olan koşullar ortadan kalktığında, devamının da meşru temelleri ortadan kalkacaktı[r]” (Karpat, 1959: 139).

Oysa Kemalizm’in özelde parlamenter demokrasi ve bireycilik, genelde ise demokrasi fikri ile kurduğu ilişki konjonktüre verilen tepkilerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve sorunludur. Elbette ki uluslararası ve ulusal siyasi ve ekonomik gelişmelerin Kemalizm üzerinde önemli etkileri olmuştur; fakat Kemalizmi basitçe “ekonomik ve siyasi buhran”a verilen zorunlu bir tepki olarak ele almak bizi toplumsal ve siyasal alanın kuruluşuna dair kelamsız bırakacak bir indirgemeciliğe hapseder. Çok genel terimlerle, Kemalizm, özellikle 1930’lar boyunca kendini toplumsal ve siyasal hayatın her uğrağında gösteren, gerek ulusal gerekse uluslararası boyutları olan bir dizi bunalımı adlandırma ve anlamlandırma çabasıdır (ya da anlamlandırma çabalarından “biri”dir) ve temel iddiası ise bu krizlerden muaf, çelişkisiz ve ahenkli bir toplumsal/siyasal düzeni kurmaktır.

Sadece 1920-1923 dönemi Birinci Meclis tutanaklarına baktığımızda bile; sınıfların reddinden, bireysel özgürlüklerin sınırlandırılmasının gerekliliğine, kişisel yetkenin öneminden, çok-partili parlamenter sistemin zararlarına, liberalizmin tefessühünden dayanışmacı toplumsal örgütlenmenin erdemlerine değin –1930’lu yıllarda ve Recep Peker külliyatında tekrar tekrar karşımıza çıkacak olan– birçok temanın dönemsel/konjektürel olmaktan çok felsefi ve ideolojik bir arka plana yaslandığını görürüz (Demirel, 1995; 1996 ve Kansu, 1998). Bu ideolojik çerçevenin oluşturulmasında,

netleştirilmesinde ve hayata geçirilmesinde Recep Peker'in katkılarıysa büyüktür.

2. *İnkılâp Dersleri*: Recep Bey'in İnkılâbı ve İnkılâbın Rejimi

Gerek *İnkılâp Dersleri*'nde gerekse diğer söylevlerinde Recep Peker'in en temel gayesi Kemalizm'in ideolojik çerçevesini çizmek ve bu ideolojinin koordinatlarını diğer ideolojilere nazaran belirleyebilmektir. *İnkılâp Dersleri* (1984), Recep Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri sıfatı ile 1934–1935 eğitim döneminde Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde gençlere Türk İnkılâbını anlatmak ve inkılâbın “inanç istikametini aşlamak” üzere verdiği derslerin derlenmesi sonucunda ortaya çıkmış bir eserdir. Kanımca *İnkılâp Dersleri* Kemalist ideolojinin, diğer konuların yanında, birey-devlet-toplum üçlüsüne yaklaşımının en açık ve etkili şekilde ifade edildiği çalışmalardan biridir. *İnkılâp Dersleri*, “özellikle CHP'nin o yıllarda altı ilkeye bakışını yansıtmaya bakımından önemlidir” (Kili, 1976: 61).

“Bir ulus ifade eden her kalabalığın bir fikri sabiti olmalıdır,” (14)⁴ diyen Recep Peker, *İnkılâp Dersleri* boyunca bu ‘fikri sabit’i tanımlar, açar ve derinleştirir. *İnkılâp Dersleri* bir yandan CHP'nin altı ilkeye bakışını yansıtırken, diğer yandan geçmiş dönemin bir muhasebesini yapmaktadır. Bu muhasebenin kalkış noktası Kemalist hareketin eşsizliğine duyulan inançtır. Kemalist inkılâbın eşsizliği tezi, *Dersler*'in tümüne nüfuz etmiştir. Bu şekilde bir yandan Kemalizm'in Osmanlı-Türk siyasal tarihindeki özgün konumu daha önceki reform hareketleri aleyhine vurgulanmakta, diğer yandansa Kemalizm dönemin diğer düşünce akımlarından soyutlanmaktadır. Bu nokta bilhassa önemlidir. Yazının başında Kemalizmi pragmatik yanı ağır basan bir ideoloji olarak tanımlamıştım. Bu pragmatik yan özellikle anti-demokratik uygulamaların meşrulaştırılmasında vurgulanmış, ideolojik esneklik “eşsizlik” savı ile desteklenmiştir. Böylelikle bir “görececilik kuramı”na ulaşmış oluruz. Peker'in ifadesiyle, “Kendimizi düşününce, bizim, bizde doğan ve bizde olan yaşama ve siyasal yollarımız vardır” (53). Kemalist iktidara ve yeni kurulan rejime yönelik herhangi bir eleştiri karşısında verilecek cevap hazırdır:

Demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler, biz benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler! (Atatürk'ten aktaran, Kili 1976: 38)

Bu görececiliğin işleyiş mantığını etkileyici bir şekilde sergilemesi bakımından *İnkılâp Dersleri*'nde gözden kaçmaya elverişli bir dipnottan uzun bir alıntı yapmak istiyorum. Başka ülkelerde tecrübe edilen muhtelif inkılâplardan bahseden Peker konuşmasının sonuna şu notu düşer:

⁴ Parantez içerisindeki sayfa numaraları *İnkılâp Dersleri*'ne (1984) aittir.

Sırasını bulmuşken bir noktayı işaret edeceğim; derslerimizi anlatırken Türkiye’den başka devletlerin politikalarına ve teşebbüslerine dair söylediğim ve söyleyeceğim şeyler mücerred bir ders anlatma vaziyeti içinde misaller vermekten ibarettir. Hiçbir devletin politika, siyasa ve idare doktrinlerine tariz etmek hiçbir vakit düşünmediğimiz şeylerdir. Bu sözlerde tenkit konusu da yoktur. Her devlet kendi yaşayışına uygun gördüğü şartlar içinde siyasal rejimini kurar ve yaşatır. (20)

Recep Peker burada başka devletlerin politikalarının ve rejimlerinin tenkit edilmemesi gerektiğine dair vurgu yaparken esasında Türk inkılâbına karşı yöneltilecek herhangi bir iç ve dış tenkidin önünü kesme çabası içerisinde. Bu durumda yeni kurulan Türk devletinin ve Kemalist iktidarın da *politika, siyasa ve idare doktrinlerine hiçbir vakit tariz (taşlama) edilmemelidir*, çünkü Türkiye Cumhuriyeti de *kendi yaşayışına uygun gördüğü şartlar içinde siyasal rejimini kurmuş ve yaşamaktadır*. Karşılaştırılabilirliğin ve asgari “evrensel” ilkelere (demokrasi, haklar, hukuk, ifade özgürlüğü v.b.) referansla tartışmanın olanaklarının tüketilmesinin ifadesidir “biz bize benzeriz” fikri. Bu fikriyatın önemi, Türk siyasal hayatında sadece Kemalizm ile kısıtlı kalmadığı, kendini Kemalizm’e karşı konumlandırılan ve “demokratiklik” iddiası ile siyaset sahnesinde yer alan muhafazakâr, merkez sağ ya da İslamcı siyasi hareketler tarafından da şiddetle benimsendiği düşünüldüğünde bir kez daha artmaktadır. Herhangi bir eleştiri karşısında verilecek cevap Zigana dağının üzerinde portakal ağacı dikilemeyeceği olur.

Özgünlük vurgusu, Kemalizm’in ötekisi, yani Osmanlı geçmişi ile kurduğu ilişki ile pekiştirilir. Peker, Tanzimat ve Meşrutiyet’i “birkaç küçük tecrübe” olarak adlandırır ve bunların “kök tutmadan, tarih içinde pek kısa bir devrecik bile geçirmeden sönüp gitti[ğini]” belirtir (16). Kemalist kadrolar bir “yıkıntı devralmıştır” ve “diğer inkılâplarla karşılaştırılmayacak kadar zorlu ve çetin” (18) bir süreçten geçmiş, yolun sonundaysa “Türk İnkılâbı bir güneş gibi dünya ufuklarında doğ[muştur]” (14). Peker’e göre Kemalizmin, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönmlerinde başlayan ıslahat hareketleriyle ilişkilendirilmesi büyük bir hata olacaktır.

Recep Peker bir tefessüh (*çürüme*) haline karşılık gelen liberal ve sosyalist ekonomik ve siyasal düzenlerin eleştirisine odaklanmıştır. “Sınıf inkılâbı” ile “halk/hürriyet inkılâbı” arasında ayrıma giden Peker hürriyet inkılâbını “insanlığın karanlık devirlerden aydınlık devre çıkışı esnasında halkın, kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suiistimal edenlere karşı ayaklanması” olarak tanımlar (25). Peker hürriyet inkılâbının insanlık için ileri bir adım olduğunu, fakat talihsiz bir şekilde “hürriyet inkılâbının getirdiği semerelerde birtakım arızalar, hastalıklar yüz göstermeye başladı[ğını]” belirtir (26). Peker’e göre ‘hürriyet İnkılâbı’nın bu denli hastalıklı bir şeye dönüşmesinin ardında yatan temel neden de inkılâbın ‘liberalizm’ ve ‘liberte’ gibi mefhumlarla ifade edilmeye başlanmasıdır. “Haklarda hürriyetin

suiistimali insanları yıkıp çürüten bir anarşi devrine götür[müştür]” (Peker, 1935a: 13).

Onun ana çizgileri olan haklarda hürriyetin tatbik edilişleri derin suiistimallere uğradı. . . Herkes kendini hür sayıyor, kendi varlığının hürriyetini sınırsız bir genişlikte kullanırken kendi öz varlığının yanında bütün tek varlıkların yekûnunu da korumak ödevinde bulunan devlet kudretinin masuniyeti hiç göz önüne alınmıyordu. . . Liberal devlet sinesinde her türlü zarar ve karışıklık ve kavga unsurları yaşamağa müsaid bir zemin buldu. Çünkü her kes bir şey yaptı. (1935a: 13)

1935 yılı Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı öncesinde yaptığı program açıklamasında Genel Sekreter Recep Peker, CHP'nin, “amme haklarında anarşiyi besleyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığını istismar eden liberalizme karşı” cephesini daha da sıklaştırdığını belirtmektedir (1935a: 3). Bu çerçevede “haklarda hürriyetin sınırı(n) devlet varlığının otorite sınırı içine alındığı” bir toplumsal düzen “her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipi”ne alternatif olarak önerilmektedir (1935a: 3-4). Peker'e göre yeni kurulan devletin fikri çerçevesini ‘Disiplinli Hürriyet’ sloganı belirleyecektir. *Ülkü* dergisinin Nisan 1933 tarihli sayısında ana hatlarını çizdiği ‘disiplinli hürriyet’ prensibi üç devlet tipi arasında bir ayrıma gitmektedir:

Kutup cumudiyelerinin (*buzullarının*) üstünde birbirini yiyen hür (!) foklar var; Alaskada birbirini yiyen hür (!) ak ayılar var. Sonra, medeni şehirlerde demir kafesler içinde vahşi hayvanları afyonla uyuşturup onları kamçı altında terbiye (!) eden cambazlar var. Daha sonra, memleketin şehirlerinde, limanlarında, dağlarında... işleri insanlık şartlarına uygun esaslarla tanzim eden birbirini çignemeden, ezmeden, yıkmadan yaşayan milletler var (1982c: 97).

Kemalist Cumhuriyet bu devlet tiplerinden sonuncusunun hayata geçmiş halidir. Peker'e göre Türkiye’de ne hürriyetleri boğan bir istibdat rejimi vardır, ne de hürriyetin anarşinin ve karmaşaya yol açtığı bir düzen. Peker'e göre Türkiye’de devletin belirlediği sınırlar dâhilinde kalmak suretiyle söz, ticaret, seyahat, düşünce ve toplanma hürriyeti mevcuttur. Devletin belirlediği sınırların kalkış noktasını ise ‘idealde ve yaşayısta birlik’ ilkesi belirleyecektir. “Biz,” der Peker “düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan “hürriyetli” ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lazım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan “disiplinli” bir cemiyet kurmak davasındayız” (1982c: 99). Peker tüm otoriter sistemlerde karşılaşılan özgürlük tanımını benimser: herkes devletin belirlediği sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla özgür olacaktır.

Recep Peker liberal siyasal ve ekonomik düzeni, barındırdığı hastalıklı yanlara ek olarak, sınıf temelli örgütlenmelere ve nihayetinde sınıf inkılâbına yol açtığından ötürü de eleştirmektedir. Halk inkılâbının ardından muhtelif

partilerden kurulu parlamento hayatının doğuşu, politikayı yeni oluşan bir profesyonel zümrenin elinde bir iktidar savaşı ve didişme alanına çevirmiş ve böylelikle parlamentarizm sınıf kavgalarının, sınıf inkılâbının ve daha sonra demokrasiyi düşman sayan otorite devletlerinin yeniden vücut bulmasına sebebiyet vermiştir (27). Politikada yaşanan bu dönüşüm “hürriyet inkılâbı”ndan “extremist ferdietçiliğe” (30) geçişin sonucunda yaşanmaktadır. Bu süreçte kapitalizmin ve şehirleşmenin gelişmesi ile sayıları gitgide artan işçiler gerek sendikalar gerekse sınıf partileri yoluyla örgütlenmiş, liberal devletse bu sürece dur demekle, yapısı gereği başarısız olmuştur. Peker’in sosyalizmin genişlemesi “sorununa” getirdiği açıklama da ‘ufuk açıcıdır’. Sosyalizmin genişlemesinin ardında üç önemli dinamik vardır: birincisi, demokrasi ve liberal parlamentarizmin sunduğu olanaklar ve yaratılan hürriyet havasıdır; ikincisi ise ekonomik liberalizmin yaşattığı fenalıkların giderilememiş olmasıdır ve son olarak da sosyalist ideolojinin taşıyıcılarının temelde işçiler olması, doğalarının ve toplumsal koşullarının sosyalizmi benimsemelerine yardımcı olmasıdır (41-2).⁵

Gerek liberalizmi gerekse sınıf inkılâbını dışlayan Peker, Kemalist inkılâbın dayandığı temel prensipleri açmaya başlar. Peker’e göre bir devlet yaşadığı devir ne olursa olsun “iç varlığında birlik olmayınca muvaffak olamaz” (48). Örneğin, ‘Halkevleri Açılma Nutku’nda (1982a: 6-8) Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Halkevleriyle takip ettiği gayenin “milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmak” olduğunu belirtir. Medeniyetin en büyük eserinin ve kuvvetinin cemiyet olduğunun altını çizen Peker Halkevlerinin kuruluş felsefesini şu sözlerle ifade etmektedir:

⁵ Üçüncü açıklama Kemalizmin şehirleşme olgusuna bakışı hakkında ipuçları vermesi bakımından uzunca alıntılanmaya değer: “Sosyalizmin genişlemesinin bir başka esaslı sebebi de bu siyasal varlığa giren insanların özünü teşkil eden yığınların işçiler olmasıdır. Bilirsiniz ki işçiler her memleketin nisbeten en genç, cüsseli, kuvvetli, neşeli, müteşebbis ve gözü pek unsurlarıdır. Bunlar köylerde, birbirlerinden ayrı muntakalarda değil, ekseriya büyük şehirlerde veya şehirleri civarlarında fabrikalarda çalışırlar. Bu genç, dinç ve sıhhatli kalabalığın birbirine dayanan, bir yaradan hep birlikte acı duyan insanlar olması, herhangi bir mevzuun, üzerlerinde aynı tesiri bırakması ve mukadderatlarının müşterek bulunması, aralarında birlik duygusunu yaratıyordu. Bunların hep bir arada ve büyük şehirlerde bulunması, kendilerine sınıf şuurunu telkin eden edebiyatı dağılmayı kolaylaştırıyor, muntazam akşam toplantıları, randevular ve sık buluşup konuşmalar telkinin gayet sürekli yapılmasına imkan veriyordu” (abc., Peker, 1984: 42). Bu ve benzeri vurgular Kemalizmin modernizmle kurduğu ilişkinin sorunlu doğasını ortaya koymaktadır. Kemalizm bir yandan sanayileşme ve şehirleşmeyi kalkınmanın anahtarı olarak görür ve yüceltir; diğer yandansa bu süreci, içinde barındırdığı tehlikelerden ötürü kontrol altına almak, kimi durumlarda dışlamak peşindedir. Köycülük ideolojisi bu gerilimin kapsamlı bir telaffuzu olarak ele alınabilir (bkz. Karaömerlioğlu, 2006).

Biz; Halkevlerinin arkadaşlık havasının hararetiyle ısınan çatıları altında milletimizin tek tek olmaktan çıkarak sulplşerek, katılaşarak, cemiyetleşerek hacmi, irtifai ve cevheri ile kendisini mahabetli bir granit kütle halinde istikbale arzedeceğine kaniiz (1982a: 8).

Peker'in yukarıda bahsi geçen "i varlıkta birliği" tanımlarken çizdiği ereve Kemalist yönetici kadroların birey sorununa nasıl yaklaştıklarını ortaya sermesi açısından önemlidir:

Yurt denen ve kendisine kudsiyet verilen büyük ana varlığın tükenmez kaynağı olan ulus, hepsi tek tek olan ve hepsi ayrı tarafa çeken insanların bir araya gelmesinden teşekkül edince, benim sosyal düşünceme göre bir değer ifade etmez. Fertlerin yarattığı kalabalık yekununun, yani ulusun; hiçbir zaman ara vermeyen hayat mücadelesi cereyanları içinde daima muvaffak olabilmesi, yurt dediğimiz büyük varlığın n olması ve her kavgada üstün çıkması için düşüncede, harekette bir ve birleşik olması gerekir. . . *İnsanlar, tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır.* İhtisas, ilim ve enerji bakımından her bakımdan saydığımız vasıflar yüksek bile olsa; bu vasıfları eksik, fakat birleşmiş insanların teşkil ettiği kütle karşısında büyük ulus davasını yürütmeye imkan bulamazlar. (ab., 48-9)

Birey ve toplum karşılığı ise Peker metinlerinde şu şekilde formüle edilmektedir:

Arkadaşlar; Türkiye'de teklerin menfaati umumun menfaati sınırı içinde bulunacaktır. Bu sadece bir edebiyat değildir. Bu bugünkü hayatta gerçekleştirilmesi gerek olan bir düsturun tam ifadesidir. (Peker 1935b: 18-19)

"İ varlıkta birliği" sağlamış bir model olarak Mussolini İtalyası Recep Peker'in derslerinde yer bulmaktadır. Peker'in anlatımıyla, sosyal düşünceleri ilk başlarda sosyalist "kokan" Mussolini "komünizm ağacının yeşermekte" olduğu İtalya'da vaziyete hâkim olup "sınıf mücadelesine tamamen zıt ve memleketin türlü sınıfları arasında uygunluk, *uyum –ahenk–* getiren siyasal ve sosyal bir ekol" koymuştur (50, ab.). Almanya ise Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelişi, "parlamentarizmin yarattığı tahribata" dur demesi açısından övülmektedir (52). Peker'de ve Kemalist kadrolarda özellikle sınıf inkılâbına "başarlı" bir şekilde karşı durması ve disiplinli/ahenkli bir toplum yaratması bakımından faşizmin bir öykünme mevcuttur. Fakat, Peker'in ve Kemalist yönetici kadroların Faşizme kayıtsız şartsız bir hayranlık duyduklarını söylemek ölçsüz ve haksız bir iddia olacaktır. Murat Yılmaz'ın (2007: 697) Recep Peker ve faşizm bahsini ayrıntılı bir şekilde tartıştığı makalesinde belirttiği üzere "birtakım söylem ve kurum benzerliklerinden hareketle CHP'nin faşist veya totaliter olduğuna hükmetmek yanlış olacaktır." Peker söylev ve demeçlerinde ve de derslerinde birçok kez Kemalist rejimin faşist bir rejim olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, Peker 1935 Kurultayı'nda ulusu anaşist, marksist, faşist, hilafeti ve beynelmilelci akımlara karşı Kemalist uluşluk prensibine "ımanla sarılarak" bertaraf

etmeye çağırılmaktadır (1935b: 7). Yine 9 Mayıs 1935 tarihli Dördüncü Büyük Kurultay'da yaptığı konuşmada Türkiye'de grev ve "luk-avt"ın yasaklanması ile sınıf çarpışmasının yasak edileceğini söyledikten sonra "acaba korporatif bir devlet düşüncesi mi hakimdir?" diye sorar ve bu şüphenin yersizliğini 1935 Programına göre "istismarcı yolda çalışacak tröstlerin ve kartellerin yasak" olduğunu belirterek vurgular (1935b: 17-18). Taha Parla, Peker'in faşist olmadığını açıklama gereğini duymasının başlı başına ilginç bir nokta olduğunu söyler: Peker, "en azından tehlikeli sularda olduğunun farkındadır" (1992: 142). Parla, yukarıda bahsi geçen konuşmada Peker'in doğru bir şekilde faşizmi tröstler ve kartellerle özdeşleştirdiğini fakat Peker'in birçok faşist akım ve partinin iktidara gelmeden önce kendini tekeli büyük sermaye ve örgütlü işçi sınıfı ve "kızıl tehlike" arasında sıkışmış hisseden orta sınıf tabakaların desteğine hitap edebilmek için bu retorik kullandığını ve bunun yaparken de emek-sermaye karşıtlığını tüketici-üretici karşıtlığına kaydırıldığını unutmuş olduğunu belirtir (1992: 142-143). Parla, bu noktadan hareketle Kemalizmin faşist bir ideoloji olduğunu söylemenin de yanlış olacağını vurgular.

Recep Peker ve faşizm arasındaki ilişki konusunda kısa bir parantez açmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Tartışma Kemalizm'in ideolojik özellikleri kadar faşizmin nasıl analiz edilmesi gerektiği sorunu ile de ilgilidir. Faşizmin emperyalizmle olan göbek bağına incelikli bir sınıfsal analiz ile çözümleyen Nicos Poulantzas'ın çalışmasından yola çıkan Ernesto Laclau, Poulantzas'ın faşizm çözümlemesinin – ideolojik ve politik alanların özgüllüğünü teslim etmesi bakımından ileri bir çözümleme sunmakla birlikte– önemli sorunlarla malul olduğunun altını çizer. İlk olarak "Poulantzas'a göre bir ideolojiyi analiz etmek onun kurucu *öğelerini* aidiyetlerine göre parçalamaktır" ve bu görüş "toplumsal sınıfların 'saf', 'zorunlu' veya 'paradigmatik' ideolojilerinin" olduğu iddiası ile desteklenir. İkinci sorunlu nokta ise Poulantzas'ın *somut tarihi ideolojileri türdeş olmayan öğelerin bir karışımı olarak görmesidir*. Laclau Poulantzas'ın zaman zaman "faşist ideolojik söylemi bileşke öğelerine ayırma eğilimini, bu söylemin birliğini basitçe yadsıyacak kadar aşırıya vardırıldığını" belirtir (1985: 100-1; 1977: 94-95). Bu eleştirilerden hareketle Laclau, bir ideolojinin öğeleri (*element*) ile bu öğelere anlam veren özgün eklemlemeler (*articulation*) arasındaki farkın altını çizer.⁶ Bir ideolojinin öğeleri (özgürlük, sömürü, halk, cemaat vb.) kendi başlarına bir anlama ya da önceden belirlenmiş bir sınıfsal aidiyete sahip

⁶ Stuart Hall 'eklemleme'yi şu şekilde tanımlar: "bir hayat kanunu ya da hayatın gerçeği olarak her durumda zorunlu bir şekilde verili olmayan, fakat ortaya çıkması için özgül var oluş koşulları gerektiren, pozitif olarak özel süreçlerce sürdürülmesi gereken, "ebedi" olmayan ve sürekli yenilenmek isteyen, kimi durumlarda ortadan kalkabilen ya da alaşağı edilebilen, eski bağları çözen ve yerine yeni bağlantıların – yeniden-eklemlemelerin– ortaya çıkmasına yol açan bir rabita ya da bağlantı." (Hall 1985: 113).

değildir; onlara anlamlarını veren eklemleme pratiğinin kendisidir. Slavoj Žižek, bu noktadan hareketle, liberal-bireyci faşizm eleştirilerinin ideolojik öge-eklemleme ilişkisini kavrayamadığını ve her otantik/homojen cemaat arzusunu faşizmle özdeşleştirmek yanlısına düştüklerini belirtir. Faşizmi özgün kılan, bu arzunun belirli bir kapitalist sömürü algısının yerleşmesinde (“finansal sermayenin ‘üretken’ sermaye üzerindeki hâkimiyetinin kaynağı Yahudilerdir,” gibi) ve çözümün (Yahudilerden kurtulmak) formülasyonunda oynadığı roldür; başka bir deyişle, otantik cemaat algısının diğer ideolojik öğelerle ve söylemsel bütünlük ile girdiği eklemleme (Žižek 1999: 185-6). Demek istediğim, Recep Peker ve Kemalizmin, 1930’lu yıllar boyunca faşizmden gerek söylemsel gerekse kurumsal düzeyde öğeler devralmasının Kemalizmi faşizmle özdeşleştirmek için yeterli olmadığıdır. Her ne kadar Sina Akşin (2000: 208), korporatist nitelemesinin, hangi alt türü olursa olsun, Atatürk’e ve dönemine faşist demenin kibarcası olduğunu söylemekte ise de, tartışmamızı, düşünsel kaynaklarını göz önüne alarak Kemalizmin korporatizmin görece çoğulcu solidarist alt-türüne uyduğunu söyleyerek kapatalım.

Peker’in metinlerinde son derece ‘hacimli’ bir liberalizm eleştirisi bulunmaktadır. Fakat işaret ettiğim üzere, liberalizm eleştirisi sınıf temelli siyasal örgütlenmelere karşı duyulan tiksinti ile yan yana ilerlemektedir. Birey ve sınıf temelli hareketlere karşı girişilen bu taarruzla birlikte çok önemli birkaç soru kafaları kurcalamaktadır. Bu sorulardan birincisi, bir yandan bu denli kaynaşmış bir kitleden bahsederken diğer yandan birey ve sınıf temelli siyasal hareketlere karşı duyulan tahammülsüzlükle ilintilidir. “Tüm dünyada can çekişen,” “son nefesini vermekte olan liberalizm ve komünizme” karşı duyulan bu tahammülsüzlük dikkat çekicidir. İkinci kafa karışıklığı ise sadece Peker’de değil diğer Kemalist metinlerde de bulabileceğimiz, az önce reddettiği şeyin bir başka şekilde varlığını onaylama durumudur. Türkiye’de sınıfların, cinslerin ve imtiyazların yokluğunu vurgulayan Peker bir sonraki paragrafta “işçilerin çokluğa ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte yandan sermaye sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerin haklarını çiğnemesine” izin verilmeyeceğini belirtmektedir ve konuşmasının ilerleyen bölümlerinde endüstrinin gelişmesi ile birlikte sayıları gitgide artan “yeni genç işçi sınıfı”ndan bahsedecektir (1935b: 8-9, 16). Tüm bu noktalar Recep Peker’in ve Kemalizmin toplumsal tahayyülünün kapitalizm ile ilişkisi sorusunu gündeme getirir.

3. Recep Peker ve Kemalizm: Korporatizm, Kapitalizm ve Sınıflar

Recep Peker’in vardığı nokta sınıfların ve sınıfsal çatışmaların reddine ve organizmacı bir toplumsal tahayyüle dayanan, tek-parti ve şef (ve şefin kurmayları) etrafında örgütlenmiş bir millet arzusunu yansıtan, kökenlerini

Ziya Gökalp'in felsefesinde bulabileceğimiz solidarist korporatizmdir.⁷ “Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür” (Parla, 2001: 93). Bu bütünüün kurucu öğeleri meslek grupları ve bu gruplar tarafından oluşturulan birliklerdir. Korporatizm liberalizme karşı olarak bireyin temel alınmasını; Marksizme karşı olarak da sınıf ve sınıflar arasında çelişkili bir ilişkinin var olduğu düşüncesini hedef alır. Siyasal düşüncenin bu iki kanadı da *birlik, uyum ve abenke* fikirlerinin altını oymaktadır.

Batı'da onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen ve eski ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıları hızla değiştiren iki büyük devrime (Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi) karşı duyulan tepkinin ve geçmişin yeniden ihya edilmesi yönündeki karşı-devrimci projelerin 19. yüzyılın başına doğru etkinliklerini ve inanılırlıklarını yitirmeye başladığını görürüz. Katı olan her şeyin buharlaştığı bu çağda eskiye dönüş ya da geçmişin ihyası fikri yerini, “zaten dönüşmüş olanın daha da fazla değişmesine izin vermeden verili düzeni muhafaza altına almayı” savunan ondokuzuncu yüzyıl tutucu düşüncesine bırakmıştır (Kansu, 2001: 253). Kapitalizme ve onun yarattığı toplumsal altüst oluşa karşı durmaya çalışan bu tutucu tahayyülden etkilenen korporatist akım ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa'da şekillenmeye başlamıştır. Temelde çatışma fikrine karşı durmaya çalışan korporatist düşünce, kapitalizmle birlikte bireyler arasında eskiden var olan bağların yok olduğu ve kontrol altına alınamayacak bir sınıfsal çatışma ortamının yaratıldığı (işçi sınıfının ortaya çıkışı) tespitinden hareket eder. Korporatist tahayyüle göre bu dönüşüm “Eski Düzen’de var olduğu iddia edilen kendi içinde çelişkisiz ve sorunsuz sağlam toplumsal yapıyı” çökertmektedir (Kansu, 2001: 254). Fakat akılda tutulması gereken nokta Kemalizmin solidarist korporatist tahayyülünün bir yandan “eski” olandan devrimci bir kopuş iddiasını taşıyıp diğer yandan bu “devrimci” kopuşun doğurabileceği sorunları bertaraf etme çabasının yarattığı gerilimle var olduğudur.

Toplumda farklı sınıfların ve buna mukabil sınıf çatışmalarının reddini içeren ve muhtelif meslek gruplarının birbirinin “muavin ve müzâhiri” (Mustafa Kemal, 1993: 236) olduğunu iddia eden korporatist tahayyül

⁷ Bu noktada özellikle vurgulamam gereken bir nokta var. Yazı içerisinde özelde Recep Peker'in ve genelde Kemalizm'in toplum ve siyaset algısını tartışırken dönemin başat özelliklerine değinmedim. Bu açıdan bakıldığında bu bir eksikliktir. Amacım, incelenen dönemde Türkiye'de korporatist bir siyasal, toplumsal, ekonomik örgütlenmeye gidilip gidilmediği sorusuna bir yanıt bulmak, ya da bu yönde atılan siyasal ve kurumsal adımları incelemekten ziyade Recep Peker'in siyasal düşüncesinin ve Kemalizmin temel yapı taşlarını tartışmaktır. Aksi yönde bir çaba dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik tarihi üzerinde titiz bir çalışmayı; toplumsal sınıflar, devlet ve piyasa arasındaki karmaşık ilişkinin incelikli bir kuramsal çerçevede dâhilinde tartışmaya dâhil edilmesini gerektirir.

halkçılık prensibi dâhilinde 1935 Mayıs'ında toplanan büyük kongre sonucunda onaylanan Cumhuriyet Halk Partisi Program'nda şu şekilde yer almıştır:

Kanun karşısında hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir klasa, hiçbir cemaata ayrıcalık tanımayan yurddaşları, halktan ve halkçı kabul ederiz. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karşıt değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için, işbölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür eretik (*meslek*) sahipleri, endüstrieller, tecimerler (*tüccarlar*) ve işyarlar (*memurlar*) Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği için zorağdır. Partimizin bu prensiple amaçladığı gaye, klas kavgası yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek, ve asığlar (*menfaatler*) arasında, birbirlerine karşıt olmayacak surette uyum kurmaktır. Asığlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur. (CHP, 1935: 8-9)

Organik bir toplum tahayyülüne dayanan Kemalist halkçılık prensibi yanlış anlaşılmalara fazlasıyla müsait bir zemin sunmaktadır. Halkçılık prensibi, kimi Kemalizm yorumlarında, korporatist ve organizmacı yönlerinden arındırılıp özgürlükçü ve eşitlikçi bir çerçeve olarak ele alınmıştır. Hatta Kemalist halkçılık prensibinin bu yorumu, devletçilik ilkesi ile birlikte, Kemalizmin “sol” varyasyonlarının da çıkış noktasını oluşturmuştur denilebilir. Oysa halkçılık prensibi görüleceği üzere çoğu kez anti-demokratik ve otoriter uygulamaların felsefi ve düşünsel çıkış noktası olmuştur. Peker'e göre “Türkiye’de sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur” (1935a: 11). Toplum farklı çıkarlara sahip bireyler ya da sınıflara bölünmemiştir; bunun yerine birbirine ihtiyaç duyan ve birbirleriyle dayanışma içerisinde olması gereken meslek zümrelerinden mürekkeptir.

Toplumun farklı çıkarlara sahip bireyler ya da sınıflara bölünmediği iddiası tek-parti savunusunun da çıkış noktasını oluşturmaktadır. Peker siyasal partiyi “bir devlet içinde bütün ulusal işlerin ana çizgileri ve yürütme şekilleri üzerinde, birbirlerine inanların ve dayananların, bir de beraber düşündüklerini tatbik için vücuda getirdiği birlik” (1983: 62) olarak tanımlar. Siyasi partinin bahsi geçen işlevi yerine getirmesinin koşulu da siyasal arenadaki çok başlılık ve karmaşanın önüne geçmektir. Bu çerçevede kurulacak yeni siyasal sistemde bu sınıfsal panoramanın doğal bir sonucu olarak sadece tek bir parti yer alacaktır. Kemalist toplumsal ve siyasal tahayyülün felsefi yapıtaşlarına baktığımızda da bu tek-partililik hali geçici bir tedbirden ziyade bizzat Atatürk'ün söylevlerinde ve yazılarında vücut bulan felsefi bir savunudur.

Bu milletin siyasal fıkralardan canı çok yanmıştır. Şunu arz edeyim ki, başka memleketlerde firkalar behemahal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. . . Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi

teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir. (aktaran Toprak, 1998: 18)

Peker'in 1937 yılında yayımlanan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında ise siyasi partilere ve çok partili siyasi hayata dair daha olumlu bir tutum takındığını not etmek gerekir. Kitaba göre siyasi fırkaları diğer cemiyetlerden ayıran esas “fırkaların memleketin idaresi ve siyaseti hakkında sahip oldukları noktai nazarları hâkim kılmak gayesini takip eylemeleridir” (Peker 1937: 72). Bu metinde Peker sık sık siyasi partilerden ve parti muhalefetinden bahsetmektedir. Peker siyasi partilerin “milli birliği, milli nizam ve kudreti bozacak, zayıflatacak beynemile fikirleri” benimsememesi gerektiğini; partilerin hiçbir koşulda “ecnebilerden ve vatan aleyhinde çalışanlardan yardım ve kuvvet” aramaması gerektiğini vurgulamaktadır (75). ‘Muhalif fırkalar’ alt başlığında şunları kaydetmektedir:

Muhalefet etmek, tenkit etmek maksatları bir fırka teşkili için esas olamaz. Muhalif fırka mefhumu bizde yanlış anlaşılmiş ve yanlış tatbik edilmiştir.

Bir fırka teşkil etmek, mevcut bir fırkaya veya fırkalara muhalif yolları takip eylemek gibi sabit bir fikre esir olmak demek değildir. Böyle hareket edenler, ileri gidişi tutan, yoldan alıkoyan menfi insanlardır. Bunlar kendilerini beğendirmek için başkalarına fena demegi tek vasıta olarak kullanan insanlara benzerler.

Yeni fırkalar “şu işleri bu tarzlarda ve şu yolları takip ederek göreceğim” diyerek emek, gayret ve dikkat mahsulü olan esaslar ve prensiplerle meydana çıkmalıdır. . .

Yeni bir esasla ortaya atılan bir fırkanın bu yolu takip etmek için ilk şart, mevcut fırkaları lâakal (*en azzından*) kendisi kadar hürmet ve itibara layık görmesi ve bütün hareketlerinde kendisini bu zihniyetin tesiri altında bulundurmasıdır (1937: 76-7).

Muhalif siyasi partilere ve çok partili hayata karşı takınılan bu müsamahakâr tutumun temel sebebinin metnin kaleme alındığı sırada tek parti yönetiminin yerleşmesinin ve parti-devlet özdeşliğinin tamamlanmasının verdiği güç ve özgüven olduğu söylenebilir (Güngör 1995: 79). Zira Peker'in bu yorumlarına karşın ne bahsi geçen dönemde ne de sonraki Milli Şef döneminde muhalefetin varlığına tahammül edilmiştir.

Tartışmamız açısından önemli noktalardan biri korporatist tahayyül ile kapitalizm arasındaki ilişkidir. Özelde Recep Peker'in genelde ise Kemalizm'in kapitalizm ile söylemde kurduğu karşıtlık bazı yorumcuların Kemalizm'in içinde anti-kapitalist ve hatta bazı yorumlara göre sol/sosyalist nüveler barındırdığı sonucuna varmasına sebep olmuştur. Gerçekten de Kemalizmin kapitalizme karşı “eleştirel” bir mesafede durduğunu iddia etmek mümkündür. Özellikle Recep Peker'in yazılarında kapitalizmin ve

serbest ticaret rejiminin şiddetle ve sık sık eleştirildiği görülmektedir. Peker'e göre hürriyet inkılâbının verdiği neticeler arasında en sakıncalıları ekonomik liberalizm ve ticaret serbestliğidir. Ekonomik liberalizm iyi niyetli saiklerle yol çıkmış olsa da zamanla bozulmaya uğramış, bir suiistimal unsuruna dönüşmüştür. Başlangıçtaki idealist insanların inkılâptaki rolü azaldıkça, özgürlük şiarı ile yola çıkmış olan liberalizm bir ekonomik tahakküm aracı haline dönüşmüştür (Peker 1984: 26-7).

Büyük sermayeli insanlar kullandıkları işçileri ve fabrika ürünlerini vücuda getirmek için muhtaç oldukları ilk maddeyi yetiştiren ve nihayet büyük istihali temin ettikten sonra koskoca müstahsil kitlesini baştan başa istismar ettiler. Bunun neticesinde bütün hakları çiğnenenler, liberalizmin yaptığı çatışmalardan doğan bu büyük nefret duyguları içinde karşı karşıya cephele kurdular, boğuştu, insan yığınları ardi arkası gelmeyen bir kavga içinde yaşadılar. (1935b: 14)

Peker'e göre liberalizmin en önde gelen hatası devlet ile ekonomik faaliyet arasında bir çatışma ve ayrılık görmesidir. Ekonominin verimlilik ve üretkenliği devletin piyasalardan elini çekmesinde gören klasik liberal görüş Peker'e göre büyük bir yanılğı içerisinde –ki döneme damgasını vuran ekonomik bunalım Peker'e göre bu yargıyı desteklemektedir. Ekonomide devlet ve devlet kurumlarının oynayacağı önemli rolün altını çizen Peker, iktisadi işlerin tanziminden İktisat Vekâletini mesul görür. Vekalet aslen şu alanlarda faaliyet gösterecektir:

1. Toprak, hayvan, maden, orman ve deniz istihallerini miktarca arttırmak, tenevvü ettirmek (*çeşitliliğini arttırmak*).
2. Memleketi hariçten gelecek mahsullerle fabrika masnuatı ihtiyacından olduğu kadar kurtarmak; bunun için memlekette kullanılacak sanayi çöğaltmak.
3. Sanayiimizi ve mahsullerimizi himaye edecek bir gümrük tarife siyaseti ve bunun yanında ihracatı teşvik edecek siyaseti gütmek.
4. Bütün bu tedbirlerle ithalat ve ihracat arasında Devlet lehine bir vaziyet temin etmek.
5. Kredi işlerini tanzim etmek.
6. Kara, deniz ve hava nakil vasıtaları ile liman hizmetlerini tanzim etmek.
7. Sigorta işlerini tanzim etmek.
8. Sermaye ile çalışma arasında muvazene kurmak. Sermaye sahipleri ile işçilerin vaziyetlerini tanzim etmek (Peker 1937: 213-4).

Recep Peker'in sıraladığı faaliyet alanları devletin ekonomik ilişkilerde oynayacağı kapsamlı rolün ifadesidir. Peker liberalizmin yol açtığı ekonomik ve siyasal sorunların çözümü olarak 'devletçilik' ilkesini gösterir. Cumhuriyet

Halk Fırkası'nın 'devletçilik' vasfını tanıttığı makalesinde iktisadi işleyişin yegâne unsuru olarak "fertleri ve yahut şirketleri görmek, bu işlerde devlete faaliyet hissesi ayırmamak ve hatta icabında devletin tanzim ve müdahale hakkını tanımamak liberal mesleğin artık dünyanın her tarafında hatırası kitaplarda kalan prensiplerinden ibarettir," (1995: 45) demektedir. Bir başka deyişle, devleti sadece güvenlikten ve asgari toplumsal işlevlerden mesul gören liberal anlayış tarihe karışmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası "iktisat siyasetinde devleti yapıcı ve idare edici olduğu kadar tanzim edici bir birlik unsuru olarak kabul" etmektedir (1995: 47). Lakin Peker devletçilik prensibinin hiçbir suretle özel teşebbüsün önünü tıkamak anlamına gelmeyeceğini; aksine, devletçilik ilkesinin özel teşebbüsü destekler nitelikte olduğuna vurgu yapmaktadır:

. . . biz ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla ve fertlerin çalışması için sahayı açık bulundurmakla beraber yapılması lazım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramıyacıklarını ve yahut şahsi teşebbüse bırakılmaya zarar tasavvur etiklerimizi devlete yaptırmak yolunu takip ediyoruz. Bununla beraber fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerde onları semereli ve muvaffak olarak çalışabilecekleri şeraiti tanzim etmeği de devletin vazifesi sayıyoruz (1995: 46).

Devletçilik ilkesinin önemli bir unsuru da iktisadi bağımsızlığın tesisi hususudur. Peker'e göre "milletçe geçirdiğimiz ıstıraplı günlerin hazin bir hatırası" (1937: 182) olan kapitülasyonların kaldırılması yeni cumhuriyetin en büyük başarılarından biridir. Saltanat devrinde "memleketin şerefi ve milletin menfaati"nin padişahların keyfine tabi olduğunu söyleyen Peker, kapitülasyonları zaferle girilen memleketlerde "Türklerden gayri kütlelere" ve mağlup milletlere verilen haklar ve imtiyazlar olarak tanımlar. *Mali ve iktisadi kapitülasyonlar* "iktisat kuvvetinin esası olan milli ticaretimizin inkişafına imkân" tanımayan bir gümrük ve vergilendirme politikası ortaya çıkarmaktaydı. *Adli kapitülasyonlar* ise anlaşmazlıklarda "ecnebi tebaasına" avantajlar sunmaktaydı (1937: 183-184). Kapitülasyonların lağvedilmesi Peker'e göre milli iktisadın kuruluşunda en önemli adım olmuştur. Kapitülasyonlara ek olarak ticaret serbestisini şiddetle eleştiren Peker, bir milletin tam anlamıyla bağımsız sayılabilmesi için sınırlarının düşman silahından ve ordusundan mahfuz olmasının yeterli olmayacağını, aynı zamanda milli pazarlarını yabancı manifaktürün istilasından da koruması gerektiğini vurgular (1935a: 12; 1984: 22). Peker'e göre Türk inkılâbı, "ekonomik liberalizmin suiistimalinin, bu hürriyet inkılâbının serbest ticarete tatbikinin fena neticelerinin yurdumuzda tahribat yapmasına meydan vermemesi için lazım gelen formülleri ve prensipleri önceden kabul et[miştir]" (Peker 1984: 34).

Recep Peker metinlerindeki kapitalizm eleştirisinin kapitalizmin belirli bir türüne yöneltildiği görülmektedir. Ortada kapitalizmin yol açtığı sömürü ve tahakküm ilişkilerinin bir eleştirisinden ziyade kapitalizme içkin olan

çatışma, sınıflaşma ve bireyleşme olgularına bir tepki söz konusudur. Recep Peker tüm konuşmalarında ve yazılarında liberalizme olduğu kadar (ve hatta ona olduğundan da çok) komünizme ve “sol cereyanlara” karşı da düşmanca bir tutum içerisindedir. 1935 programının hazırlanışında, “sosyal bakımdan, ekonomik bakımdan, herhangi bir sağ ve sol telakkilere imkan bırakmayacak açıklık vermek için, yeni taslağın hazırlanmasında bilhassa dikkat gösterildiğini” belirtir (Peker, 1935: 9). Peker, liberalizmin ve liberal ekonomik düzenin sonucunda ortaya çıkan ekonomik tahakkümün ve parlamentarizmin sol cereyanların palazlanmasına yol açtığını, liberalizmin doğurduğu en büyük tehlikenin sosyalist bir devrimin koşullarını hazırlamak olduğunu vurgular (1935b: 39). Buna karşı Kemalist milliyetçilik “muhtelif beynelmilelci akımların (özellikle komünizmin) nüfuz tehlikesi altında bulunan Türkiye Cumhuriyeti” için bir emniyet sübabı olarak sunulur.

Korporatizm, kapitalizmin getirdiği dönüşümlere karşı tepkisel bir hareket olsa da, “özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumu varsayan bir düşünce sistemi ve bir dizi kuruma işaret eder” (Parla 2001: 90). Korporatizmin her türünün kapitalizmle girdiği bu çelişkili görülen ilişki anlaşılardan solidarizmin her iki alt türünün de anlaşılması mümkün olmayacaktır. Korporatizm kapitalizmin yarattığı bireyselleşme olgusuna olduğu kadar sosyalizme ve sınıf mücadelesi şiarına dayanan Marksizm’e ve sosyalist düzen projesine de düşmandır. Korporatizm anti-Marksist ve anti-liberaldir; fakat anti-kapitalist değildir. Taha Parla korporatizmin “genel, total sermaye anlamında kapitalizmin uzun vadeli var oluşunu öne çıkarmakla; ancak bireysel, özel sermayelerin kısa vadeli dar çıkarlarına meşruiyet sağlayabilen liberal mantığa kıyasla, kapitalist topluma daha yüksek bir rasyonalite kazandırdığı iddiasında” olduğunu belirtmektedir (2001: 93). Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere, Peker de devletçilik prensibini açarken aslında devletçiliğin amacının şahsi teşebbüsü engellemek olmadığını, aksine serbest teşebbüs için dengeli ve istikrarlı bir ekonomik ortam hazırlamak olduğunu altını çizer. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar korporatizm kapitalizm ve sosyalizm arasında bir “üçüncü yol” olma iddiasında olsa da kapitalist ekonomik ve sosyal ilişkilerin bir “türevi” olarak ele alınabilir. Bu çerçevede dâhilinde Kemalizm’in anti-kapitalist/devletçi retoriğinin sol düşünce ile alakalandırılmasının ve Kemalist ekonomik kalkınma projesinin kapitalizmle sosyalizm arasında bir “üçüncü yol” olarak adlandırılmasının temelsiz olduğu görülür.

4. Değerlendirme

Karl Marx, günümüz toplumlarını anlayabilmemiz için halen vazgeçilmez olan kapitalizm çözümlemesinde kapitalizmi devamlı bir yapısal dengesizlik ve sürekli kriz hali; sürekli genişleme ve var oluş koşullarını sürekli yeniden var etme ihtiyacı içinde olan bir sistem olarak tarif etmişti.

Sürekli kriz halinin temel müsebbibi ise üretim sürecinin zıt kutuplarında yer alan iki sınıf arasındaki, uzlaşmanın mümkün olmadığı, bir çatışma ve çelişki haliydi. Recep Peker'in yazılarında ve söylemlerinde sunduğu ekonomik, toplumsal ve siyasal tasavvur bu sürekli kriz halini bir yandan reddetme diğer yandan da çözüme iddiası olarak ele alınabilir. Recep Peker kapitalizmin ve şahsi teşebbüsün veya sanayileşmenin gereğinin altını çizmekte ama işçi sınıfının oluşumunu reddetmekte ya da engellemek istemektedir. Benzer bir şekilde şehirleşmenin 'medeniyet' açısından önemini teslim etmekte ama şehirlerde filizlenebilecek, kontrol edilmesi güç merkezkaç unsurların ortaya çıkmaması için çareler üretmeye çalışmaktadır. Bir başka deyişle, Recep Peker ve Kemalist kadrolar kapitalist modernleşmenin Türkiye için 'yegane' gelişme ve kalkınma yolu olduğunu teslim etmekte; ama bu sürecin yol açtığı toplumsal yarınmaları ve hareketliliği –en azından retorikte– engellemeye ya da yok saymaya çalışmaktadırlar.

Toplumsal daimi olarak kurucu bir imkansızlıkla çevrelenmiş ve merkezi bir 'antagonizma' ile kat edilmiş kararsız bir alan (Žižek 1989: 127) olarak düşündüğümüzde, ideolojik etki kendini, topluluğun belirli toplumsal düzenleme işlemi ile birlikte sorunsuz, nihai ve çatışkılardan muaf bir kapanıma ulaşabileceği 'yanılgısı' üzerinden kurar (Laclau 1997: 303). Peker'in yazılarında bu ideolojik etkinin homojen bir toplum tahayyülü eşliğinde doruğa ulaştığını söylemek mümkündür. Korporatist 'fantazi' yapısal dengesizliğinin müsebbibi olan antagonizmadan arındırılmış bir kapitalizmin, yani "kapitalizmsiz bir kapitalizmin" peşindedir (Žižek 1993: 209-210). İdeoloji basitçe, katlanılması güç gerçeklikten kaçabilmek ya da onu yanlış aksettirmek için inşa ettiğimiz rüya benzeri bir sanrı değildir. Aksine, bizatihi karşı karşıya kalınan 'gerçekliği' kuran bir fantazi-inşa sürecini içerisinde barındırır (Žižek 1989: 45). Recep Peker'in işçi sınıfını, özerk bireyi, modern şehirleri ve farklı ideolojik ve politik yönelimleri **barındırmayacak** olan kapitalizmi bu inşa sürecine bir örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'de kapitalist modernleşmenin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanmasıyla birlikte ise Peker'in ve Kemalizmin korporatist fantazisi şiddetli bir şekilde sınanmaya ve çözülmeye başlayacaktır. Fakat korporatizm Türkiye siyasetinde sadece erken cumhuriyet yıllarında etkili olmuş ve ardından çok partili hayata geçişle birlikte siyaset arenasını terk etmiş bir ideoloji değildir. Başka bir deyişle, bu ideoloji Türk siyasal yaşamında ağırlığını farklı tarihsel dönemlerde farklı projelere eklenerek hissettirmiştir. Bu bakımdan da ilgiyi fazlasıyla hak etmektedir. Çok partili hayata geçişle birlikte CHP'ye alternatif olarak siyaset sahnesine atılan partilerin ve oluşumların korporatist tahayyülü farklı projelere eklenerek yeniden üretmeleri dikkat çekicidir. Daha sonraki yıllarda gerek merkez sağın temsilcisi olma iddiasındaki, gerekse aşırı milliyetçi ve İslamcı siyasal oluşumlarda homojen toplum tasavvurlarına rastlamak mümkündür. Bu tasavvurun ayrıntılı bir tarihsel/kuramsal

çözümlemesi Türkiye’de otoriteryanizmin farklı veçhelerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- CHP (1935) *1935 CHP Programı*, Ankara
- ÇAVDAR, T. (1999) *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge, Ankara
- DEMİREL, A. (1985) “Atatürk Döneminde Kemalizm”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul
- DEMİREL, A. (1995) *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul
- GÖKALP, Z. (1997) *Türkçülüğün Esasları*, haz. M. Ünlü ve Y. Çotuksöken, İstanbul
- GÜNGÖR, S. (1995) *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Kurumsallaşması Sürecinde Siyasal Seçkin-Aydın İlişkisi*, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- HALE, W. (1980) Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945, *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, vol.7, no.2
- HALL, Stuart (1985) “Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralist Debates” , *Critical Studies in Mass Communication*, 2(2), Temmuz
- HEYD, U. (1979) *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. K. Günay, Ankara
- KANSU, A. (1998) Kemalist “Yeni Düzen” Projesine Direniş, C. Koçak (der.) *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- KANSU, A. (2001) Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları, Ahmet İnsel (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 2, Kemalizm* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul
- KARAÖMERLİOĞLU, A. (2006) *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul
- KİLİ, S. (1976) *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- KÖKER, L. (1992) *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları, Ankara
- KÖKER, L. (1995) *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- LACLAU, E. (1977) *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra

- LACLAU, E. (1985) *İdeoloji ve Politika*, tans. H. Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul
- LACLAU, E. (1997) “Death and Resurrection of the Theory of Ideology”, *MLN*, c. 112, no. 3, Nisan
- PARLA, T. (1992) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, T. (1993) *Türkiye’de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, T. (1994) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutuk’u*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, T. (1997) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, T. (1999) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PARLA, T. (2001) “Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?”, Ahmet İnel (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 2, Kemalizm* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul
- PEKER, R. (1935a) *C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri*, Ankara
- PEKER, R. (1935b) *9 Mayıs 1935 Devrim Partisinde Recep Peker’in Söylevi*, İzmir
- PEKER, R. (1937) *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler II. Kitap*, Devlet Basımevi, İstanbul
- PEKER, R. (1946) *Başbakan Recep Peker’in Cumhuriyet’in 23 üncü Yıl Dönümü Bayramını Açılış Söylevi*, Ankara
- PEKER, R. (1982a) “Halkevleri Açılma Nutku”, (der.) Z. Bayraktar ve C. Alpar, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara
- PEKER, R. (1982b) “Konuşunuz ve Konuşturunuz”, (der.) Z. Bayraktar ve C. Alpar, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara
- PEKER, R. (1982c) “Disiplinli Hürriyet”, (der.) Z. Bayraktar ve C. Alpar, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara
- PEKER, R. (1983) *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul
- TUNÇAY, M. (1999) *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- YILDIZ, A. (2001a) *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim, İstanbul

- YILDIZ, A. (2001b) “Recep Peker”, Ahmet İnel (der.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2, Kemalizm içinde*, İletişim Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, M. (2007) “Recep Peker, CHF ve Bürokrasi: Kazım Dirik Örnek Olayı Üzerinden “Parti-devlet” Uygulaması ve “Faşist Proje””, M. Alkan, T. Bora, M. Koraltürk (der.) *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul
- ŽIŽEK, S. (1989) *The Sublime Object of Ideology*, Verso, Londra
- ŽIŽEK, S. (1993) *Tarrying With the Negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*, Duke, Durnham
- ŽIŽEK, S. (1999) *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, Verso, Londra